

Логвінова М.В. Поняття субсидіарної відповідальності батьків // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип 22. – К.: Інститут держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, 2003. – С.281-289.

Поняття субсидіарної відповідальності батьків

Визначення та встановлення меж субсидіарної відповідальності батьків є на сьогодні актуальним питанням з наукової і практичної точки зору і, на наш погляд, може бути здійснене на основі розв'язання тривалої дискусії щодо самого розуміння субсидіарної відповідальності як інституту цивільного права. Крім того, до сих пір триває дискусія стосовно доцільності запровадження субсидіарної, а не солідарної відповідальності батьків. Так, за запровадження солідарної відповідальності батьків свого часу виступали О.Юффе, О.Казанцева, Л.Бічук, І.Поборчя, Є.Поссе, Н.Рабінович, Н.Райгородський, В.Райхер, В.Смирнов, Є.Тарновская, Ю.Толстой, Ю.Юрченко, В.Яковлева. На позиціях субсидіарної відповідальності батьків стоять А.Загорулько, Л.Майданник, Н.Сергєєва, В.Тадевосян, Є.Флейшиц, Я.Шевченко, К.Яічков. Висвітленню цих та ряду інших паралельних питань і присвячена дана стаття.

Згідно з ст.1180 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року (далі – ЦКУ) шкода, завдана неповнолітньою особою після набуття нею повної цивільної дієздатності, відшкодовується цією особою також самостійно на загальних підставах.

У разі відсутності у неповнолітньої особи (в тому числі неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності) майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в

частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини (ст.ст.1179, 1180 ЦКУ).

Таким чином, закон передбачає настання додаткової (субсидіарної) відповідальності батьків. Тобто відповідальність неповнолітніх за вчинені ними правопорушення є основною, а відповідальність батьків – субсидіарною (додатковою).

Досить часто субсидіарну відповідальність розуміють як відповідальність за дії (бездіяльність) інших осіб (відповідальність замість винних осіб). Так, цивільному законодавству відомі такі види відповідальності за дії третіх осіб як: відповідальність поручителя (солідарна з боржником, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність – ст.554 ЦКУ); гарантія (субсидіарна відповідальність, оскільки гарант виступає субсидіарним боржником – ст.ст. 560 – 569 ЦКУ).

Так, згідно з ст.553 ЦКУ за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку, тобто поручитель відповідає перед кредитором за порушене боржником зобов'язання. Тобто порука як один із традиційних способів забезпечення виконання зобов'язання передбачає залучення додаткового боржника, який поряд з основним відповідає перед кредитором за виконання зобов'язання. При цьому ч.2 ст. 554 ЦКУ наголошує, що поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, **відшкодування збитків**, якщо інше не встановлено договором поруки.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя (ч.1 ст.554 ЦКУ).

Основні характеристики субсидіарної відповідальності визначені ст.619 ЦКУ. Так, договором або законом може бути передбачена поряд із

відповідальністю боржника додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи.

До пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника.

Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього в розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу, кредитор може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

Кредитор не може вимагати задоволення своєї вимоги від особи, яка несе субсидіарну відповідальність, якщо ця вимога може бути задоволена шляхом зарахування зустрічної вимоги до основного боржника.

Особа, яка несе субсидіарну відповідальність, повинна до задоволення вимоги, пред'явленої їй кредитором, повідомити про це основного боржника, а у разі пред'явлення позову, — подати клопотання про залучення основного боржника до участі у справі.

У разі недотримання цих вимог особою, яка несе субсидіарну відповідальність, основний боржник має право висунути проти регресної вимоги особи, яка несе субсидіарну відповідальність, заперечення, які він мав проти кредитора.

Стосовно нашої тематики, то оскільки батьки не є безпосередніми заподіювачами шкоди, саме тому їх відповідальність нагадує відповідальність за дії третіх осіб, зокрема відповідальність поручителя. Та відповідальність батьків носить субсидіарний характер, що чітко передбачено цивільним законом (ст.619, ст.1179 ЦКУ).

Положення цивільного законодавства стосовно субсидіарної відповідальності передбачають, що до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, навіть за договором поруки, кредитор в першу чергу зобов'язаний пред'явити вимогу до основного боржника. Тільки у тому випадку, коли основний боржник відмовиться від задоволення вимоги

кредитора, останній пред'являє вимоги до особи, яка несе субсидіарну відповідальність.

Ч.2 ст.1179 ЦКУ наголошує, що шкода, завдана правопорушенням неповнолітнього, відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником. Тобто спочатку потерпілий звертається до основного правопорушника – неповнолітнього, а при з'ясуванні питання про те, що в останнього нема достатніх коштів і майна для відшкодування завданої шкоди, потерпілий звертається з відповідною вимогою до батьків. Отже, як і в першому, так і в другому випадках, кредитор (потерпілий) в першу чергу зобов'язаний звернутися до основного боржника (заподіювача шкоди). Тільки після цього кредитор (потерпілий) має право звернутися до особи, яка несе субсидіарну (додаткову) відповідальність. В нашому випадку, такими особами будуть батьки, які в такий спосіб відповідають за власне правопорушення – відсутність правильного виховання дитини та здійснення належного нагляду за нею.

Безперечно, що додаткова відповідальність батьків відрізняється від відповідальності поручителя. Так, поручитель несе відповідальність за невиконання третіми особами своїх зобов'язань, а батьки – за власну протиправну і винну поведінку, наслідком якої стало заподіяння шкоди. Поведінка поручителя в більшості випадків непротиправна, виключає вину поручителя, однак він все одно притягається до відповідальності [13, с.80]. Відповідальність поручителя є нічим іншим як способом забезпечення виконання існуючого зобов'язання. Згідно з ч.2 ст.554 ЦКУ поручитель відповідає у тому ж обсязі, що і боржник, якщо інше не встановлено договором поруки, і відповідає солідарно з боржником, якщо договором поруки не встановлено субсидіарної відповідальності поручителя. Таким чином, метою відповідальності поручителя є повне забезпечення певного зобов'язання.

Відповідальність батьків передбачає наявність їх протиправної та винної поведінки. Вона настає за наявності причинного зв'язку між протиправною поведінкою батьків і протиправною поведінкою неповнолітніх дітей, наслідком

чого є заподіяння шкоди. Відповідальність батьків настає за власне правопорушення. Отже, відповідальність батьків не відноситься до способів забезпечення виконання зобов'язання, оскільки вона ґрунтується на самостійних підставах [13, с.81]. Та ще раз наголошуємо, що така додаткова відповідальність батьків можлива тільки за умов основної відповідальності неповнолітніх заподіювачів шкоди.

Однак, в науковій літературі існує неоднозначний підхід до визначення відповідальності батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми дітьми, як субсидіарної.

О.Казанцева, виступаючи за запровадження солідарної відповідальності батьків і неповнолітніх, наголошує, що збереження субсидіарної відповідальності батьків не виправдане тим, що, “по-перше, ... в залежності від випадкових обставин допускається звільнення від відповідальності батьків чи неповнолітнього заподіювача шкоди; по-друге – не враховується, що невиконанням обов'язків щодо виховання дитини батьки порушують право самої дитини на отримання правильного виховання”. З огляду на сказане, О.Казанцева робить висновок, що будучи в певній мірі потерпілими, неповнолітні заподіювачі шкоди несуть повну цивільну відповідальність.

Ми дозволимо собі не погодитися з вищезазначеними міркуваннями О.Казанцевої. Так, науковець вважає, що при субсидіарній відповідальності допускається звільнення батьків або неповнолітніх від відповідальності. Однак неповнолітні в жодному випадку не звільняються ні від відповідальності (тим більше, якщо шкода завдана внаслідок злочину), ні від відшкодування шкоди, завданої правопорушенням. Вони є основними заподіювачами шкоди, які згідно з ст.1166 ЦКУ зобов'язані в повному обсязі відшкодувати потерпілому завдані збитки. Тільки у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником. Тобто батьки притягаються до додаткової відповідальності за власну винну поведінку щодо дитини.

Сьогодні зустрічаються непоодинокі випадки, коли шкоду відшкодовують батьки, адже неповнолітні у віці 14-18 років переважно не працюють, відповідно не мають джерела власних доходів. Та це не означає, що таким чином неповнолітні особи звільняються від відповідальності. Якщо батьки доведуть, що вони вжили всіх заходів щодо належного виховання і догляду за дитиною, вони є невинуватими у правопорушенні неповнолітнього (ч.2 ст.614, ч.2 ст.1179 ЦКУ). Крім того, обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника, закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника, відшкодувати шкоду припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди (ч.3 ст.1179 ЦКУ).

З О.Казанцевою слід погодитися стосовно другого твердження, що невиконанням батьківських обов'язків щодо виховання дитини батьки таким чином порушують право дитини на отримання належного виховання. Але не варто з такої позиції стверджувати, що потерпілі від батьків неповнолітні не виправдано несуть повну цивільну відповідальність. Згідно з ч.10 ст.7, ст.18 нового Сімейного кодексу України кожен учасник сімейних відносин, який досяг 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Цією нормою ми хочемо наголосити на тому, що неповнолітні, які розуміють, що поведінка батьків щодо них носить протиправний характер, з досягненням 14 років безпосередньо або за допомогою органу опіки та піклування за захистом своїх прав можуть звернутися до суду. Не виключено, що 14-річний підліток можливо і не знає про існуюче в нього право, або знаючи, не відважиться виступити проти батьків. Проте він має таке право, гарантоване й міжнародно-правовими актами, й Законом України від 26 квітня 2001 року "Про охорону дитинства", й нормами сімейного законодавства. Тобто 14-річна дитина у разі зловживання батьками батьківськими правами може за допомогою компетентних органів захистити свої права та інтереси.

О.Казанцева наголошує й на тому, що аналізуючи статтю Цивільного кодексу, присвячену відповідальності за шкоду, завдану кількома особами, законодавець до умов солідарної відповідальності відносить причинний зв'язок між винними діями декількох осіб і неподільність шкоди. При цьому науковець зауважує, що “для настання солідарної відповідальності закон не вимагає, щоб співзаподіювачі діяли за згодою про вчинення ними шкідливих дій або щоб кожен з них знав про дії інших осіб, а також одночасність їх дій”. Саме з цієї позиції О.Казанцева вбачає наявність підстав для встановлення солідарної відповідальності батьків і неповнолітніх заподіювачів шкоди [6, с.96 - 98].

Згідно з ст.1190 ЦКУ особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Таким чином, за О.Казанцевою, у випадку солідарного стягнення шкоди, завданої спільними протиправними діями неповнолітніх, їх батьків відносять до співзаподіювачів шкоди. Однак, батьки безпосередньо шкоди не завдають. Батьки пов'язані зі шкодою причинним зв'язком: батьки своєю бездіяльністю у вихованні сприяли виникненню протиправної поведінки неповнолітніх дітей, внаслідок чого було завдано шкоди [13, с.159]. Тобто не можна стверджувати, що неповнолітні та батьки є спільними заподіювачами шкоди, тому й відповідають вони спільно. Кожен з них відповідає за власне невиконання обов'язків: неповнолітні – за порушення меж здійснення цивільних прав (ч.3 ст.13 ЦКУ), батьки – за неналежне виховання дітей та неналежний нагляд за ними, за невиконання чи неналежне виконання батьківських обов'язків, закріплених сімейним законодавством. Однак у випадку, коли батьки доведуть відсутність їх вини у заподіянні непоінолітнім шкоди, вони звільняються від відповідальності. А неповнолітній все одно зобов'язаний відшкодувати завдані його правопорушенням збитки, адже на відміну від солідарної відповідальності, потерпілий не зможе вже ні до кого, крім неповнолітнього, пред'явити вимоги щодо відшкодування шкоди. Таким чином, відповідальність батьків все ж таки носить субсидіарний (додатковий) характер.

Л.Бічук, підтримуючи позицію О.Казанцевої, підкреслює, що відносно неповнолітнього, незалежно від його віку, повинні діяти норми, які спрямовані на охорону його інтересів, а особливо майнових прав, до досягнення ним повноліття. Правила, визначені ст.1179 ЦКУ відносно визначення суб'єкта цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану неповнолітніми у віці від 14 до 18 років, не передбачають такого захисту, бо суб'єктом такої відповідальності, в першу чергу, є сам неповнолітній. Науковець вважає, що вірним буде визначити відповідальність за шкоду, завдану діями неповнолітніх у віці від 14 до 18 років як солідарну разом з його батьками (усиновлювачами) або піклувальниками. З огляду на це, неповнолітній буде нести відповідальність за свої протиправні дії, якими завдана шкода, а батьки (усиновлювачі), піклувальники – за допущення неналежного виховання по відношенню до неповнолітнього, яке вплинуло на його дії та привело до скоєння ним шкоди. При цьому Л.Бічук наголошує, що на практиці таке вирішення питання має місце, коли батьки визнають свою вину перед дітьми та потерпілим і самі, не чекаючи рішення суду про майнову відповідальність, добровільно відшкодовують потерпілому завдану дітьми шкоду [4, с.91-92]. Хоча, на наш погляд, останній випадок не завжди містить в собі елемент відповідальності, покарання за правопорушення як неповнолітніх, так і батьків. Свого роду це “мирова угода” між батьками і потерпілим, метою якої є задоволення майнових претензій потерпілого до неповнолітнього без судового розгляду справи, без зайвого ускладнення життя батьків, які матеріально можуть відшкодувати завдані правопорушенням неповнолітнього збитки.

Якщо ж розглядати питання щодо доцільності запровадження солідарної відповідальності батьків замість субсидіарної в історичному ракурсі, то побачимо, що до 1950 року судова практика на основі норм ЦК 1922 року, тлумачила додаткову відповідальність батьків (усиновлювачів) або піклувальників як солідарну. А згідно з постановою Пленума Верховного Суду СРСР від 3 березня 1950 року відповідальність батьків (піклувальників) вже розглядається як додаткова, субсидіарна.

Проти солідарної відповідальності батьків і неповнолітніх заподіювачів шкоди виступає Я.Шевченко, яка зазначає, що “майнова відповідальність батьків не може бути солідарною відповідальністю неповнолітніх дітей, оскільки по відношенню до неї відіграє лише додаткову, допоміжну роль” [13, с.159].

Г.Белякова зазначає, що батьки повинні відповідати солідарно тільки у тому випадку, коли вони спільно з іншими особами завдали шкоду власним дітям.

Запровадження солідарної відповідальності батьків замість субсидіарної, на думку Г.Белякової, спричинить труднощі процесуального характеру, оскільки батьки не можуть виступати в процесі водночас і як представники інтересів позивача, і в якості співвідповідачів [3, с.105].

А.Загорулько вважає, що введення інституту субсидіарної відповідальності замість солідарної є правильним рішенням, оскільки в цьому випадку поряд з компенсаційною функцією, коли за завдану шкоду неповнолітнього, який може відповідати самостійно, батьки несуть тільки додаткову відповідальність, яка настає при відсутності у нього майна або заробітку, достатнього для відшкодування шкоди, тієї частини шкоди, яку не в змозі відшкодувати сам неповнолітній. Тут працюють і виховна, і профілактична функції цивільного права. Але, зважаючи на те, що неповнолітні частіше всього матеріально незабезпечені, а, отже, не можуть відшкодувати завдані збитки, весь тягар відповідальності покладається на батьків. Тому вчений пропонує чітко визначити обсяг відповідальності батьків та їх дітей в частках [5, с.50-51].

Отже, згідно з твердженням більшості науковців та нормами цивільного законодавства, батьки (усиновлювачі) та піклувальники є суб'єктами субсидіарної відповідальності. При цьому субсидіарний характер відповідальності батьків за шкідливі дії неповнолітніх дітей, на думку Л.Кузнецової, не залежить від того, чи виникла шкода внаслідок цивільного правопорушення неповнолітнього, чи заподіяна кримінально-караними діями

цієї особи [7, с.193]. Хоча Г.Міньковський вважає, що з субсидіарною відповідальністю батьків, в тому розумінні, що вона настає лише у випадках відсутності у неповнолітнього необхідного майна для відшкодування шкоди, «напевно можна повністю погодитися стосовно кримінальних справ». Він, з огляду на те, що покладення майнової відповідальності на батьків є санкцією і здійснює серйозний вплив на них, пропонує «визнати за судом право притягати батьків в якості цивільних співвідповідачів, поряд із самим неповнолітнім, навіть за наявності в останнього майна» [9, с.206]. Але тут варто не погодитися з Г.Міньковським, адже батьки в дійсності не є безпосередніми співзаподіювачами шкоди.

Тут також слід звернути увагу на першочерговість відповідальності неповнолітніх, яка виражається в тому, що відповідальність батьків залежить від настання відповідальності неповнолітніх та від достатності засобів для відшкодування шкоди у самих неповнолітніх [13, с.107].

Отже, для виникнення зобов'язання із заподіяння шкоди (іншими словами, субсидіарної відповідальності батьків і неповнолітнього за заподіяну останнім шкоди), на думку О.Рябова, необхідні такі умови:

□ наявність шкоди або збитків; протиправність поведінки неповнолітнього; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою неповнолітнього, а також упущеннями батьків по нагляду за дитиною і результатом (шкодою), що настав; вини неповнолітнього заподіювача і батьків в нездійсненні виховання і нагляду за ним.

За відсутності хоча б одного з вказаних елементів, відповідальність батьків і неповнолітнього виключається [11, с.52].

Я.Шевченко, в свою чергу, зауважує, що батьки не завжди зобов'язані приймати участь у відшкодуванні збитків, заподіяних неповнолітнім. Участь батьків у їх відшкодуванні обмежується тими випадками, коли це відшкодування є «виразом їх відповідальності за поведінку неповнолітніх» [13, с.84]. На цьому наголошує і законодавець у ст.1179 ЦКУ, розділяючи підстави для відшкодування шкоди неповнолітніх та їх батьків і пов'язуючи

відповідальність батьків за шкоду, заподіяну неповнолітніми, з їх власною виною.

При цьому Я.Шевченко та Т.Барило стверджують, що умовами для настання субсидіарної відповідальності батьків є: 1) неповноліття заподіювачів; 2) неспроможність їх власними силами відшкодувати шкоду в повному розмірі [14, с.90].

Л.Кузнецова виділяє три елементи юридичного складу субсидіарної відповідальності батьків і піклувальників. Так, для притягнення батьків і піклувальників до майнової відповідальності необхідна наявність встановлених законом підстав відповідальності самого неповнолітнього заподіювача шкоди. Зрозуміло, що поза відповідальністю неповнолітнього не може йти мова про відповідальність його батьків, піклувальників, оскільки відповідальність цих осіб є додатковою, допоміжною. Другим елементом юридичного складу субсидіарної відповідальності батьків і піклувальників є протиправність і винна поведінка останніх, що перебувають певною мірою в причинному зв'язку зі шкодою, яка настала. І останній елемент – це відсутність у неповнолітнього майна, достатнього для відшкодування шкоди. При цьому, наголошує Л.Кузнецова, слід враховувати, що мова йде не про повну відсутність майна, а саме про відсутність майна та засобів, необхідних для відшкодування завданої шкоди [7, с.188].

З усього вищесказаного, можна зробити висновок, що в даних правовідносинах субсидіарним є не тільки саме відшкодування шкоди, але й підстава цієї відповідальності – вина.

Питання вини як умови субсидіарної відповідальності свого часу досить жваво обговорювалося в юридичній літературі. Дискусія була викликана відсутністю в ЦК РСФРР 1922 року відповідної норми, яка б дала на це питання чітку відповідь. Так, одні науковці (М.Агарков, К.Яїчков) вважали, що без вини не можливе настання субсидіарної відповідальності, другі (Б.Гомберг, К.Макаєв, В.Серебровський, Г.Свердлов, В.Тадевосян) висловлювали протилежну думку – ця відповідальність настає без вини батьків, тобто це так

звана легальна відповідальність. Сьогодні законодавчо це питання вирішене на користь прихильників першої точки зору. Та слід наголосити, що ця вина носить своєрідний характер. Ще Є.Флейшиц зазначала, що “це вина різної протиправної поведінки: неповнолітній за своєю виною протиправно заподіяв шкоду, а батьки чи піклувальники за своєю виною протиправно не відвернули заподіяння шкоди” [12, с.154-155]. В.Некрашас стверджує, що “оскільки субсидіарна відповідальність виникає не за безпосереднє заподіяння шкоди, а за неприйняття належних мір для її усунення, то і вина цих осіб проявляється в даному середовищі діяння” [10, с.226-227].

Отже, завдана дітьми шкода є кінцевим результатом винної поведінки батьків, і саме тому закон встановлює повну їх відповідальність. Так, висловлюючись відносно обґрунтованості субсидіарної відповідальності батьків і піклувальників, суд у своєму рішенні повинен точно й конкретно вказати, в чому полягає їх вина. При цьому необхідно звернути увагу на дві суттєві обставини. Перша з них полягає в тому, що вина батьків може мати місце ще задовго до факту заподіяння шкоди, а не тільки в момент її заподіяння; друга – при вирішенні питання про відповідальність батьків і піклувальників необхідно кожного разу встановлювати, чи мали реальну можливість ці особи здійснювати обов’язки по нагляду і чи були взагалі покладені на них ці обов’язки [7, с.190].

У випадку, якщо неповнолітній винен в заподіянні шкоди, але в нього нема власного заробітку чи майна, а батьки чи піклувальники визнані невинними в неправильному нагляді чи вихованні, то шкода буде відшкодовуватися самим заподіювачем шкоди, коли в нього з’явиться майно або заробіток.

Крім того, батьки звільняються від відшкодування майнової шкоди за дітей, якщо доведуть, що дії дітей не носили протиправного характеру, що їх вчинення не суперечить нормам закону. Тобто, батьки не відповідають за правомірні дії дітей незалежно від того, чи внаслідок цього завдана шкода іншим особам або ж самим дітям. В першому випадку батьки звільняються від

відшкодування шкоди, в другому випадку відповідальність буде нести безпосередній заподіювач шкоди.

Батьки звільняються від відшкодування збитків, якщо доведуть, що внаслідок протиправних дій неповнолітнього, не була завдана майнова шкода.

Батьки звільняються від відшкодування її за дії неповнолітніх, якщо доведуть відсутність причинного зв'язку між шкодою, що настала, та діями дітей або відсутність причинного зв'язку між діями дітей та упущеннями батьків щодо нагляду і виховання дітей. Щоб батьки були звільнені від відповідальності за дії неповнолітніх дітей, їм достатньо довести невинність самих неповнолітніх [11, с.53].

Закон, покладаючи на батьків обов'язок по відшкодуванню шкоди, завданої дітьми, пов'язує його з обов'язком батьків щодо вихованню і нагляду за дітьми. Якщо батьки доведуть, що в момент заподіяння шкоди на них не покладался такий обов'язок, вони повинні бути звільнені від обов'язку по відшкодуванню шкоди, завданої протиправними діями дітей. В якості прикладу, О.Рябов наводить ситуацію, коли батьки позбавлені прав на виховання дітей, тому їх діти виховуються іншими особами (усиновлювачами) або дитячою установою. В таких випадках за протиправні дії дітей відповідають особи та дитячі установи, які здійснюють нагляд і виховання дітей [11, с.54].

В контексті даного питання О.Казанцева вказує, що “встановлюючи відповідальність батьків за їх власну винну протиправну поведінку, законодавець в той самий час пов'язує звільнення їх від відповідальності із зовсім випадковими обставинами (наявність у неповнолітнього майна або досягненням ним повноліття), допускаючи в одних випадках можливість амністії батьків, а в інших – неповнолітнього заподіювача шкоди” [6, с.94]. Тобто законодавець був дещо непослідовний в цьому питанні. До недавнього часу закон не містив прямої вказівки стосовно меж додаткової відповідальності батьків у часі. Саме тому в науковій літературі, зокрема науковцями Л.Кузнецовою, Я.Шевченко, в якості меж додаткової відповідальності батьків в

таких випадках, пропонується встановити факт досягнення заподіювачем шкоди повноліття в поєднанні з появою в нього засобів, достатніх для відшкодування шкоди. О.Казанцева, в свою чергу, стверджує, що прийняття такого рішення не виключає залежності цивільної відповідальності батьків від зовнішньої обставини – “фактичної можливості відшкодування шкоди неповнолітнім, тобто від фактора, який не може бути визнаний визначальним при вирішенні питання про відповідальність батьків” [6, с.94-95].

Л.Майданик і Н.Сергеева вважають, що додаткова відповідальність батьків за шкоду, завдану їх неповнолітніми дітьми, не знімається по досягненню останніми повноліття, оскільки плин часу сам по собі не може зняти вину батьків і звільнити останніх від обов’язку відшкодувати шкоду. При цьому проведено порівняння з правилами про необмежену відповідальність батьків за шкоду, завдану дітьми, які не досягли 14 років [8]. Однак, ряд науковців висловили думку (зокрема, Л.Кузнецова), що таке порівняння не може бути прийнятним. Ми також підтримуємо цю позицію з наступних міркувань. Так, згідно з ч.2 ст.31 ЦКУ малолітня особа не несе цивільно-правової відповідальності за завдану нею шкоду. Тобто особа, яка досягла 14 років, є неделіктоздатною. Її дії можуть заподіяти шкоду, але при цьому буде відсутня вина дитини. Вина ще римлянами розумілася як протиправна поведінка, недодержання поведінки, передбаченої правом. А будь-яку поведінку регулює держава, яка встановлює юридичні обов’язки і покарання за їх невиконання лише для тих, хто наділений відповідною мірою свідомості та волею. Отже, притягнення до відповідальності цієї особи по досягненню повноліття за шкоду, завдану нею в малолітньому віці, не впливало б із загального принципу права про винні начала відповідальності. Між тим неповнолітній (14-18 років), який заподіяв шкоду, притягається до відповідальності тільки у випадку, якщо діяв винно, і за свою вину він несе самостійну майнову відповідальність.

Л.Кузнецова визначає, що субсидіарна відповідальність батьків носить тимчасовий характер, вона встановлюється в інтересах потерпілого, на випадок

відсутності засобів для відшкодування шкоди у самого неповнолітнього, поки останній не буде мати необхідних коштів для відшкодування шкоди. З досягненням повноліття заподіювач шкоди зобов'язаний самостійно її відшкодувати. При цьому його ухилення від виконання зазначеного обов'язку не може бути поставлено у вину батькам [7, с.193].

Отже, обов'язок батьків по відшкодуванню шкоди може бути достроково припинений, тобто до повного її відшкодування, якщо неповнолітній заподіювач шкоди досяг повноліття або у нього з'явиться майно або заробіток, достатні для відшкодування шкоди (ч.3 ст.1179 ЦКУ).

Однак законодавцем, на наш погляд, не повністю вказано межі додаткової відповідальності батьків. Новий ЦКУ запроваджує інститут емансипації. Вважаємо за доцільне тут наголосити, що головною особливістю емансипованих неповнолітніх є те, що їх батьки не притягаються до субсидіарної відповідальності. Але це правило перестає діяти, якщо суд за клопотанням батьків чи органу опіки та піклування прийме рішення про скасування емансипації. Тоді за відсутності у неповнолітніх майна чи грошей зобов'язання відшкодувати шкоди може бути покладене на їх батьків чи піклувальників.

Тому в якості меж субсидіарної відповідальності батьків слід передбачити і набуття дієздатності заподіювача шкоди до досягнення повноліття. Так, в ч.3 ст.943 ЦК Республіки Беларусь сказано, що обов'язок батьків, усиновлювачів, піклувальників і відповідних установ з відшкодування шкоди, завданої неповнолітнім у віці від 14 до 18 років, припиняється по досягненню заподіювачем шкоди повноліття, або у випадку, коли у нього до досягнення повноліття з'явилися доходи чи інше майно, достатні для відшкодування шкоди, або **коли він до досягнення повноліття набув дієздатності.**

Г.Белякова наголошує, що при досягненні заподіювачем шкоди повноліття, він стає єдиним відповідачем незалежно від того, має він майно чи заробіток, на яке можна звернути стягнення. Та науковець акцентує увагу ще на

одному моменті. Відомо, що обов'язок відшкодувати завдану неповнолітнім шкоду знімається з батьків (піклувальників), якщо у неповнолітнього заповідювача до досягнення повноліття з'явиться майно або заробіток, достатні для відшкодування шкоди. Але, якщо до досягнення підлітком повноліття його майновий стан знову змінився (наприклад, він втратив роботу та відповідно не отримує заробітку) припинена додаткова відповідальність батьків та піклувальників повинна вважатися поновленою [3, с.79-80].

Ч.4 ст.1191 ЦКУ наголошує, що батьки (усиновлювачі) та піклувальники, які відшкодували шкоду, завдану неповнолітнім, не мають права зворотної вимоги до цих осіб.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. – К.: Атіка, 2002.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. – К.: Атіка, 2003.
3. Белякова А.М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда. Теория и практика. – М.: Изд-во Московского университета, 1986.
4. Бічук Л. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми// Юридический вестник. – 2000. - № 4.
5. Загорулько А.И. Обязательства по возмещению вреда, причинённого субъектами гражданского права. – Харьков, 1996.
6. Казанцева А.Е. Обязанности и права родителей (заменяющих их лиц) по воспитанию детей и ответственность за их нарушение. – Томск, 1987.
7. Кузнецова Л.Г. Субъекты ответственности по гражданским искам в уголовных делах несовершеннолетних. – В кн.: Сборник аспирантских работ по вопросам государства и права. В.2. – Свердловск, 1963.
8. Майданик Л.А., Сергеева Н.Ю. Материальная ответственность за повреждение здоровья. – М., 1968.

9. Миньковский Г.М. Особенности расследования и судебные разбирательства дел о несовершеннолетних. – М., 1959.
10. Некрашас В. Субсидиарная материальная ответственность по советскому трудовому праву. – В сб.: Проблемы гарантии осуществления и защиты прав граждан: Материалы научно-практической конференции, посвящённой 175-летию возобновления Тартуского ун-та / Отв.ред. Э.Лаасик. – Тарту, 1977.
11. Рябов А.М. Личные и имущественные отношения между родителями и детьми. – Воронеж, 1961.
12. Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения. – М., 1951.
13. Шевченко Я.Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. – К.: “Наукова думка”, 1976.
14. Шевченко Я.М., Барило Т.С. Радянський закон про відповідальність неповнолітніх. – К.: “Наука”, 1972.